

ARANY JÁNOS DEBRECENI DIÁKKORA.

Irta: *Dóczy Jenő.*

ADÁTUM: 1833. Ennek az évnek novemberében történt, hogy Arany Jánossal megállott a zörgös, ekhós szekér a debreceni öreg kollégium előtt. Homlokán az anyai csókkal, szívében a bizonytalan jövő félenk, homályos reménykedéseivel, egy kis kopott fenyőfaládjával, melyben a sok könyv és kevés ruhanemű között ott volt szívvidámítónak egy ócska gitár is, — ezzel a szerény bagázsával állított be Debrecenbe egy lucskos őszi napon a nyurga diák, hogy a kollégium híres professzoraitól megtanulja mindazt, amit tudni érdemes és lehet. Itt élt aztán, itt nyomorgott, sokat tanult s még többet sóvárgott egy célnélküli cél felé, egy évi megszakítással három esztendeig, 1836 tavaszáig, amikor is nem bírva már tovább a rideg fegyelmet és a céltalannak látszó tanulást, sok töprengés, habozás, gondolkozás után, egy meggondolatlan percében ledobta magáról a diákok hosszú, földigérő tógátus ruháját, fölcsapott színésznek, elindult a vándorkomédiások keserves útjára.

A költőnek erről a diákkorszakáról édes-keveset tudunk. Olyan kevés adat maradt erről a három esztendőről, hogy az a félmarkunkba elfér. Egy-két szájhagyomány, anekdota, egy pár hitelesnek látszó feljegyzésen kívül semmi, semmi csak azok a szűkszavú vallomások, miket Arany később, Gyulai kértére, maga jegyzett föl túlságosan óvatoskodva és az önéletrajz-féle Bolond Istók második éneke, melyből azonban bajos kihámozni, mennyi benne a valóság s mennyi a költészet. Ezekkel az adatmozaikkal játszik irodalomtörténetírásunk évtizedek óta. Százszor megírták és az unalomig ismételtették, hogy mennyit nyomorgott, mennyit fájlódott a kollégium fagyos világában. Bármibe fogott is, nyakán ült a bűja, oldalát kikezdte annak sarkantyuja. Csak akkor húrózódott föl leajzott lelke, ha elbarangolhatott, elandaloghatott a nagyerdő tölgyfái alatt, az őszi avart járva és egy-egy lehulló, sárga levél előtt tűnődve megállva. De bármely évszakra fordult a természet, a nagyerdő csöndes magánya volt a hányodó lelkű diák legkedvesebb tanyája. Épp úgy, mint ahogy nagy elődje, a kollégiummal örökös hadilábon álló Csokonai is itt érezte legjobban magát s mint ahogy jóval később Szabolcska Mihályt is a nagyerdő bűgő vadgalambjai tanígtatták dalra, szerelemre.

De ennyi az egész. Vagy alig valamivel több. A diákok kissé nyers, rusztikus élete, a zord iskolai fegyelem, mely a későn kelőket, este kimaradókat karczerrel büntette s tiltotta nemcsak a pipázást, éjszakázást, de a zenét, táncot, színházbajarást is. Mindezt eléggé tudjuk, ismerjük. És tudjuk azt is, hogy a sok görbe paragrafus tilalma dacára, azért elég vidám élet folyt a kollégium falai között. De a csöndes, magabazárkózott diák ezeket a tobzódó mulatozásokat épp úgy kerülte, mint ahogy nem vett részt társai vaskos tréfáiban, a tanárok kifigurázásában sem. Csak éjt, napot összetéve olvasott és tanult. Mindent, ami elibe került, főleg minden új könyvet. A könyveken keresztül önmagát kereste, a mások szellem-műveiben a saját lelkét próbálta meglátni. Hogy mi lakik hát voltaképpen benne? Mi az az irány, amely felé menjen, melyik az az ösvény, amelyet kövessen? Hányódott a lelke, mint a

zajló vizen a törékeny csónak, s nem látta a partot, mert az homályba veszett s nem intett felé egyetlen biztató sugár sem.

Körülbelül ez az a kép, amit Aranyról, a debreceni diákról ismerünk. Egy régi festmény, amely reánk a multból fennmaradt. Az újabb kutatások nem adtak ehhez a képhez egyetlen új szint, egyetlen vonást sem. Anyyira megszoktuk, annyira ismerjük, hogy már kissé unjuk, s néha kételkedni kezdünk az igazságában. Nagyon is stilizált. Hátha nem is így volt, hátha nem is ez volt a valóság? Az élet sokkal tarkább, színei nem ilyen egyhangúk. Talán az ifjú Arany diákkora is színesebb volt ennél. Mennyire szeretnénk egy távcsőnek a birtokában lenni, mely szemünk elé hozná ezt a rég letűnt világot a maga eleven mozgalmasságában. Nincsen ilyen multbanézó, messzelátó távcső? De van. Hogyne volna. Egy részletező kor és környezetrajz pótolhatná Arany diákéletének eltűnt adatait. Szinte csodálatos, hogy erre eddig senki se gondolt. A harmincas évek és az akkori Debrecen, a kor és környezetnek egy nagyszabású, de a detailokat is feltűntető rajza a kép közepében az ifjú Arannal, mennyi mindent megmutatna, ami eddig homályban maradt. Mert hogy a kor és környezet nagy hatással volt a költő fiatal lelkére, azt mondanunk sem kell. A lélek ebben a korban mohó étvágygal tátja ki a száját minden benyomásra s egy egész életre való tápláló anyagot raktároz el az elme titkos celláiba. Hogy mi volt ez a matéria, miből táplálkozott ez a mohó, kereső lélek, erre megtudunk felelni. Csak utánna kell járni. Az anyag össze kell hordani, s összeállítani. Ebben a szűk keretben persze sokat nem adhatunk, de fölállíthatjuk a multba néző távcsőt, felszólítva olvasóinkat, jöjjenek közelebb s kukkantsanak belé.

Nos, vajjon mit látnak? Két alacsony, földszintes házacskát, egymáshoz simulva, egymást támogatva, az ős kollégium hatalmas épületével szemben. Ez a két ház ma is épp úgy egymáshoz húzódik, mint száz esztendővel ezelőtt, Arany idejében. Alighanem olyan volt a külső-belső képük akkor is, mint máma. Az ilyen öreg házak nagyon konzervatívak, nem igen változnak, legföljebb ha csákány esik nekik. Nem hiába : kollégiumi professzorok laktak bennük mindig. De azért nem vaskalaposak. Mohos zindelytető fődte mind a kettőt. Kéményükből vigan bodorodva szállott föl a kék füst. A füstölgő kémény is mutatta, hogy a konyha széles tűzhelyén állandó sütés-főzés folyik. Az egyik tanári lakban ebben az időben Erdélyi József nagytiszteletű úr lakott feleségével és két leánykájával. Ide járogatott át Arany a kollégiumból ebédre, vacsorára, azaz, hogy instruktóri minőségben a két kislány : a Rózácska, meg a Lujzika taníttatására. A kis Róza fekete hajú, eleven ördög. Lujzácska szelíd, szende, szép, süldő leányka, korán érett hajadon, aki már nemcsak a «rejtett szókat» hüvelyezgeti az almanachokból, de elábrándozik már a Bajza modorában írt verseken is, melyekkel a kollégium diákjai töltötték meg az évente megjelenő Lantot. A két kislány anyja : Róza mama, Erdélyi professzor úr ifjú felesége gyönyörű szép asszony, nemcsak a városban, de megyeszerte ismert ünnepelt szépség. Az a művészileg is igen finom arckép, mely az Erdélyi-család birtokában ma is megvan, majd megszólal és igen sokat mond, csak érteni kell a szavát. Kissé molett nő, úgy harminc év körül. Előkelő debreceni kereskedőcsalád leánya. Nem az a bizonyos civis-szépség, sok finom urbánus vonás van az arcában, a szem körül és a szája szögletében. Nagyon illik rá egy Csokonai-verssor : «Mosolygó ajkai fészlő rózsabimbók, melyeken cukorra változik minden csók». Csupa rózsás és halovány kék az arcképen minden szín. Arcának bájos gödröcskéivel, kövérkés nyakával, telt idomaival úgy

fest, úgy mosolyog ránk, mint egy kecses Boucher-portré a rokokó századból. Ha Arany életírója egyetlen pozitív adatot sem tud is Erdélyi Rózáról, maga az a puszta tény, hogy a minden szépre annyira fogékony 19—20 éves diák e gyönyörű szép, s bizonyára művelt, mert apjával sokat utazott, sok földet bejárt asszony házában, körében forgott másféléven keresztül minden nap, már ez a szótalan tény is igen sokat beszél. Erdélyi professzor úrról is maradt fenn egy olajba festett arckép. Ott lóg a debreceni kollégium igazgatói szobájában. Nem taláros, papos alak, inkább világiás. Fekete frakk, nyaka körül tekert atlaszkendő, mely felnyomja a gallért, az állat, s a gallér peckessé teszi a fejtartást. Rózsaszín archőre, jovialis derűje epikureusi kedélyt, nyugalmat mutat. Különben egyébként is érdekes ember volt. Az ószövetségi írásmagyarázatot, a zsidó és napkeleti nyelveket tanította a kollégiumban. S annyira beleélte magát kedvenc stúdiumaiba, hogy kellett vagy nem kellett, mindig a régi zsidók és keleti népek szokásaival hozakodott elő. Mikor példának okáért délben az asztalra került a «vastag étel», ahogy Debrecenben hívják a főzelékféléket, paszujt, borsót, lencsét, a nagytiszteletű úr ritkán mulasztotta el elmagyarázni, hogy már a teremtés históriájából is kitetszik, hogy a régi zsidóknak sokáig a plánták, zöldségek, vetemények voltak a főeledeleik. Csak lassan-lassan szoktak rá a húsrá. Minthogy pedig maga a professzor úr nagyon szerette a lencsét (persze bizonyosan), füstölt oldalassal hát ha a kedvenc étele sokáig nem jelent meg az asztalon, e szembetűnő hiányosságra is az ószövetségi írásokból való idézetekkel célozgatott. Abból, hogy Ézsau megkívánta a lencsét, lehet ítélni az akkori zsidók eledeleiről. Persze az ilyen átlátszó célzások az asztal végén, ahol a házi kislányok s igen gyakran egy-két rokon kislány között János diák is ült, hangos derűtséget váltottak ki, mire Erdélyi professzor úr nagy ravaszul csodálkozó képet vágott, mint aki nem érti e kacározás okát.

Ha nem is zajos, de vidám társasélet folyt az Erdélyi házban. Egymást érték a traktamentumok, délutáni és esti összejövetelek. Asszonymulatságok, férfi poharazgatások. János diák ilyenkor mindig jelen volt. Ő volt tudniillik a pincemester. Azon a pincegádon, mely ma is a régi, változatlan állapotban van meg, sokszor beballaghatott ökelme kezében az orrossal, s a füstölő méccessel. De ott volt a nyurga diák, kinek már ekkor legénytoll pelyhedzett állán, azokon a téli összejöveteleken is, mikor tele volt a rózsailatú nagy vizit-szoba bájos, serdülő leánykákkal, fiatal asszonynéppel és az öntött gyertyák lánginál, a klavírnak hanginál folyt a kontratánc késő éjjelig. A táncszünetben meg verseket szavaltak a Lant legújabb köteteiből a szöghajú diákok. Persze szerelmes verseket. Hallga csak, hallga, milyen is volt csak az akkori líra hangja, amiért a sok atlaszruhás fiatal dáma tapsolva lelkesült. Csak egyetlen egy strófát!

Szerelmet ajánl forró érzetébe,
Szűm nyugalom szent karján szenderült,
Egem mosolygó tűz-fénnyel derült,
Remélve üdvhozó jövőt körébe.

A gyertyák sercegve égtek, a női keblek pihegve hullámoztak, a kis kacsók abba hagyták a legyezőforgatást s lázasan összeverődtek, de a diák, János diák pirulva hajtotta le fejét. Ő nem tudott volna ilyen verset írni. Pedig de szeretett volna. Titkos óráiban Csokonai babérajaira vágott. De hát

kelhetett-e versenyre a módos póétákkal, a Lant ifjú óriásaival? Ilyenkor aztán lehorgadt, magábarévedt, s képelete gyászos szőnyegeit fonta. De lehangolt-sága aligha tarthatott sokáig; a fekete és kék női szemek sugárözönében, a fiatalság rózsaszínű káprázatában visszatért szívébe a jókedv és a biztató remény.

Ebben a kedves körben, Erdélyi professzorék vendégszerető házában teltek a fiatal Arany napjai. Nem lehetett hát élete olyan puszta, kopár, mint az őszi tarló, melyről leszedte a kalászt a sarló. Nem volt persze minden-nap sátoros ünnep, de a hétköznapok se lehettek éppen ólomszürkék. Leg-gyakoribb, mindennapos vendég volt az Erdélyi portán, a szomszédban lakó öreg Sárváry professzor, aki ugyan a mathézist tanította a kollégiumban, de Göttingában filozófusnak készült s filozófiai munkái nagy képzettséget, judi-ciumot mutatnak. De Sárváry Pálnak kiváló érzéke volt a művészetek iránt is. Kis rézmetszetes könyvecskéket írt a rajzolás mesterségéről, ezekkel kap-tatta, szoktatta a nemes tanulófjúságot a szépművészetekre. Voltak azon-kívül nagyon szép mappái, árkus nagyságú rézmetszetek, melyek az emberi szépség legfelsőbb grádusainak mustráit mutatták a világ legkitűnőbb mes-tereitől. Ezeket a mappákat felvitte a hóna alatt az iskolai előadásaira: ilyenkor csupa szem volt az egész grádus. Kézről-kézre jártak a képek a diákok között, de semmiféle csintalanság nem fordult elő. Soha se történt olyasmi, ami a Kerekes professzor óráin bizony megesett, hogy a mutogatott ásvány-darab, amint sorra járt a diákok kezén, dévajsból brúgává változott, ami diák nyelven fekete kenyeret jelentett, amit a kollégiumban sütöttek a bent-lakóknak. — Hogy Arany akkoriban a festésre, majd a faragásra adta magát, ebben bizonyosan nagy része volt a lelkes Sárváry buzdításainak. De külön-ben élő példa is csillogott előtte. Ekkoriban tér vissza külföldi barangolásaiból a tragikussorsú, kalandos életű piktor és szobrász: Dozsnai Károly, maga is debreceni fi; hozza magával az új uralkodó, Ferdinánd olajképét, amit el is ad a városnak. És megmintázza az öreg Sárváry mellszobrát is. Mennyit beszélhettek erről akkoriban Debrecenben. Egy Európát járt művész letelep-szik a civis városban! Lehetett-e ez hatás nélkül Arany János izgékony fan-táziájára? Csoda-e, ha maga is művészi álmokat szövöget, fest, rajzol s Cso-konai fejét próbálja kifaragni. Különben akár hiszik, akár nem, a fiatal Arany Debrecenben klasszikus mesterek eredeti képein is pallérozhatta műzlését. A város akkori polgármestere: Fáy János kiváló műgyűjtő volt, képtárában olasz és német mesterektől sok szép darab akadt, különösen Tiziánótól, Guido Renitől, Kaufmann Angelikától.

Egyáltalán az akkori Debrecen valódi művelődési központ volt. Talán még inkább, mint máma. A magyar műveltség fáklyái lobogtak a többszáza-dos multú kollégiumban s fényük messzire sugárzott. Európai híru professzo-rok ültek a katedrákon. Kerekes Ferencet, a botanikust például meghívták tanárnak a pétervári egyetemre is, de nem ment, inkább itthon maradt, hogy a magyarok között gyarapítsa a kiművelt emberfők számát. De még mellette is magasra tornyollik a híres matematikus: Maróthy György, akit kortársai tűzeszűnek hívtak s a nagy fizikus Hatvány István, akiről csodákat terjesztett a fáma s azt tartották róla, hogy varázsló, aki az ördöggel cimborál. S nem utolsó ebben a díszes sorban, ebben a studiosa phalanxban a minden szépért, nemesért, lángoló Pécely József, aki mintegy második Kazinczy, folytonosan izgatott, tűzelt, költői versenyre keltette a poézis iránt fogékony ifjú lelkeket, sokaknak szerzett pályát és pálmát s homlokukra babérkoszorút. — Persze

rajtuk kívül volt sok maradiság, sok vaskalaposság is, de ebben is annyi érdekes eredetiség, amiről a mai megkopott világban alig van fogalmunk. Micsoda originális alak például, hogy csak egyet említsek: Ertsey Dániel uram, a filozófiának és a politikának professzora, aki bejárta fél Európát, s akiben az európaiasság folytonosan birkózott a debreceniséggel. Kedves, közvetlen modorban könyvet írt a filozófiáról, tankönyvnek diákjai számára s ebben hadat üzent «a módis» filozófiának, Kantnak, Fichtének, Schellingnek s mindazoknak, akiknek «húrjukon pendül most a filozófia». — Érdekes, hogy amíg az öreg Sárvány s a fiatal Pécely lelkes barátai voltak az irodalomnak és szépművészeteknek, addig Ertsey Dániel nagytiszteletű úr az ex-katedra szüntelen ez ellen ágált. — «Olajat öntünk a tűzre — írja tankönyvében — a Szép mesterségek művészi látása, hallása, olvasása által, melyek a képzelődés világába ragadnak bennünket. Tűznél, víznél jobban kerüli a románok olvasását, melyek szép szín alatt becsúszó mérgek. A musika szép is, jó is, hogy az érzést faragja, vékonyítsa: sok abból se jó. Az észnek adj dolgot; «a'használ annak, ami azt nem kíméli». — Vajjon milyen szemeket mereszthetett a minden szóra vájt füllel hallgató Arany, mikor ezeket hallotta?

De nemcsak az akkori Debrecen, melyben a fiatal diák élt, volt ilyen érdekes, mozgalmas környezet, maga a kor is nyugtalan, vajúdó, tele belső lázzal. A harmincas évek, a reformok, a nagy megmozdulások, Széchenyi korszaka. A hosszú tespedés után mozogni kezd minden, az elvetett magok kezdenek csírázni, szárba szökelleni. Ha forgatjuk az akkori lapokat, egy rövid híren akad meg a szemünk Széchenyi lapjában: «Csak nem akar szünni a kisebb-nagyobb zúgásokkal érkező földrengés — írja a Jelenkor. — Nem múlik el hét, melyben kétszer-háromszor is ne éreznők ijesztő lökéseit. Különös bélyege a mostani rengésnek, hogy bár néha nagyon is észrevehetőleg ráz, az épületekben mégis semmi szembetűnő kárt nem tesz. A köznép itt különböző hírekkel rémítgeti egymást s elsüllyedésre készül. De a földesúri szeszély is ingásba jöve most, mert nem mondhatja már itt senki önhitséggel, hogy örök ingatlan javakkal bír». — Ime egy rövid hír és milyen sokat mond. Úgy hat az emberre, mint egy Shakespeare dráma introdukciója. Földrengés készül a társadalomban, a szellemi életben, elsüllyedőben a régi avult világ s a nagy változást, a nagy forradalmat a föld belső rengései jelzik. A régi épületek még tartják magukat, a bástyák még épek, de a «nagyceélú» gróf, Széchenyi István már felemelte kezét, eldobta a követ. S repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg. De a lavina még nem indult meg, az események szele még csak fujdogál s a porszemek nyugton hevernek biztos helyükön. A vihar előtti csöndet egy fiatal diák érzi, olyan hevesen ver, hánykolódik a szíve a mellében, mint bezárt paripa, mely körül az ól ég. Lázasan dobálja magát a kollégiumi cétus, a kis diákszoba kemény vaságyán, tágranyitott szemmel bámul a sötétbe, sötét éjtszakába. Lesi az ablakot, várja: mikor kel föl a papirosarcú hajnal. S mintha már pirkadna is az ég kelet felől. De bent még homály van. Csak a szeme káprádzik látomásaitól, csak a fülében lejtenek vad táncot a hangok, vére ütemére.

* * *

És most tegyük le a multba néző, messzelátó távcsöt. Többet úgy se látunk. Lencsénk is homályos, aztán meg sötét hajnal van, még alig pitymallik. De tán ennyi is elég volt mutatóba. Bekukkantottunk egy pár világos ablakon és egy tenyérnyi rést hagytunk a multidők ajtaján.